

І. Серажим,

аспірант кафедри кримінального процесу,
детективної та оперативно-розшукової діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

АДИКТИВНА ПОВЕДІНКА ПЕРСОНАЛУ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО- ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ ЯК ПРЕДМЕТ КРИМІНОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

Постановка проблеми. Ознайомлення з результатами досліджень фахівців та узагальнення матеріалів щодо стану законності і дисциплінарної практики персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України дозволяє констатувати низку негативних тенденцій і зафіксувати значне розповсюдження різномірних адиктивних проявів.

Однак, попри очевидну актуальність, проблема адиктивної поведінки персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України ще не піддавалася комплексній розробці. Наявні статистичні дані щодо поширеності адикцій (насамперед, алкоголізації) серед персоналу служби далеко не у повній мірі відображають поширеність цього негативного явища.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Висвітленню проблем сутності, змісту, механізмів виникнення і профілактики девіантної, у тому числі адиктивної, поведінки, присвячено роботи В. І. Барко, О. І. Бондарчук, Я. І. Гілінського, С. М. Гусарова, Т. З. Герасимова, О. В. Змановської, Н. В. Ківенко, М. В. Кікалішвілі, Н. Ю. Максимової, Ю. В. Меркулової, В. А. Трофименко, О. Л. Христук та інших дослідників.

У той же час, кількість наукових праць, присвячених проблемі адиктивної поведінки персоналу органів кримінально-виконавчої системи, є вкрай незначною, що зумовлює

необхідність подальшої наукової розробки досліджуваної тематики.

Метою статті є дослідження сутності, механізму формування та наслідків адиктивної поведінки персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України.

Викладення основного матеріалу. У повсякденному житті кожна людина прагне до психологічного комфорту, і якщо це прагнення не реалізоване, може з'явитися та чи інша згубна звичка або залежність (адикція). Залежна (адиктивна) поведінка як форма девіантної поведінки налічує значну кількість видів, що відрізняються за змістом та обсягом адикції (залежності).

Персонал Державної кримінально-виконавчої служби України, з урахуванням складних специфічних умов праці, знаходиться під перманентним впливом різних стресогенних факторів, відчуває негативні емоції та нерідко перебуває у деструктивних психологічних станах. Для того, щоб уникнути впливу гнітючої реальності, чимала частина співробітників вдається до різних способів, одними з яких є прояви адиктивної (залежної) поведінки.

У зв'язку з необхідністю поглибленого вивчення залежних (адиктивних) форм поведінки, в сучасних умовах поступово виділяється нова галузь знань – адиктологія, яка досліджує різні види хімічних і нехімічних

залежностей, механізми їх формування, розвитку, діагностики та профілактики [1, с. 9–10].

Звичайно, ті чи інші елементи залежної поведінки є невід'ємною частиною життя кожної людини, яка намагається покинути реальність шляхом зміни свого психічного стану. Проте, як справедливо вказується фахівцями, проблема адиктивної поведінки розпочинається тоді, коли прагнення сховатися від реальності, пов'язане зі зміною свідомості, домінує і стає однією з центральних ідей [2, с. 159].

В цілому, залежна поведінка характеризується широким спектром проявів різного ступеню виразності – від поведінки, що межує з нормальною, до тяжкої психофізіологічної залежності [3, с. 4]. Ця поведінка налічує значну кількість видів, що відрізняються за змістом та обсягом адикції (залежності). Нерідко різні форми адиктивної поведінки переходять одна в одну. Серед видів такої поведінки головне місце посідають залежності хімічного та нехімічного походження. Як зазначається фахівцями, не тільки алкогольна, наркотична, але й будь-яка інша прогресуюча залежність (зокрема, від азартних ігор, інтернет-залежність тощо) призводить до поступового відсторонення від інших видів діяльності і розваг, звужує коло захоплень та інтересів [4, с. 111].

Незалежно від виду адикції, існують певні загальні ознаки адиктивної поведінки: стійке прагнення до зміни психофізіологічного стану; безперервний процес формування та розвитку адикції; циклічність залежної поведінки; закономірне виникнення особистісних змін і соціальної дезадаптації; формування адиктивної установки як сукупності когнітивних, емоційних й поведінкових особливостей; надмірне емоційне ставлення до об'єкта залежності; недовіра до фахівців, що намагаються надати медико-соціальну допомогу; перетворення об'єкта адикції в мету існування; заперечення залежності та її тяжкості [1, с. 10–11].

Різні види адиктивної поведінки мають свої специфічні особливості, прояви і наслідки, але етапи формування адикцій є спільними. Початок формування адиктивного процесу завжди відбувається на емоційному рівні як переживання гострої зміни психічного стану у вигляді підвищеного настрою, почуття радості, екстазу, неймовірного підйому у зв'язку з вживанням певних речовин чи вчиненням певних дій. Наступний етап характеризується формуванням певної послідовності звернення до засобів адикції. Поступово адиктивна поведінка стає стереотипною, типовою, яка повністю домінує та обмежує інші сфери [1, с. 10]. Більше того, в результаті формування адиктивної поведінки фактично виникає інша особистість, яка витісняє і руйнує колишню. При цьому, чим вищим є ступінь виразності залежної поведінки, тим більш серйозними є особистісні зміни у психіці людини [5, с. 67].

Опубліковані дослідження ступеню виразності різних видів та форм адикцій серед співробітників правоохоронних органів свідчать, що представники цієї сфери більш схильні, все-таки, до в цілому соціально прийнятних або нейтральних чи порівняно небезпечних видів адиктивної поведінки.

Так, у найбільшій мірі серед співробітників правоохоронних органів є вираженими комп'ютерна або інтернет-залежність (понад 50%), що обумовлено швидким розвитком інноваційних технологій, необхідністю і обов'язковістю використання мережі Інтернет та гаджетів. Поширеним також є трудоголізм [6, с. 18–21].

Базою для формування захоплення у вигляді трудоголізму стають як особливості характеру співробітника, що сприяють фіксації уваги і діяльності на виконанні службових обов'язків унаслідок побоювання не впоратися з ними, так і адиктивний відхід від реальності, яка сприйма-

ється як нецікава, неприваблива або нудна [3, с. 30–31]. При цьому, у трудоголиків відзначається підвищена тривожність, проблеми із соціальною адаптацією, психофізіологічний стрес, викликаний перевтомою, що у сукупності сприяє проявам імпульсивної поведінки та афективної агресії.

Проблема комп'ютерної або інтернет-залежності хоча і не являє такої небезпеки, як, зокрема, залежності хімічного походження, тим не менш, створює ризики, пов'язані із забезпеченням службової дисципліни і законності у кримінально-виконавчій системі.

Інтернет-залежність тісно пов'язана і часто супроводжується так званою гаджет-адикцією. Постійне використання гаджетів відволікає співробітників від виконання їхніх безпосередніх професійних обов'язків. Крім того, на придбання технічних пристроїв працівниками нерідко витрачаються невиправдано значні кошти, що погіршує матеріальне становище представника персоналу і штовхає його на пошук альтернативних, нерідко протиправних, способів заробітку.

Що ж стосується більш соціально небезпечних форм поведінки, то на цей час найбільш розповсюдженими адикціями серед персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України є хімічні адикції, а саме: вживання алкоголю та інших психоактивних речовин – канабіноїдів, опіатів, психостимуляторів (кокаїну, амфетамінів та ін.), галюциногенів природного та синтетичного походження, а також зловживання снодійно-седативними препаратами.

Найбільшою проблемою є поширеність алкогольної та наркотичної залежностей. Серед їх негативних наслідків слід виділити: погіршення фізичного стану працівників, зниження працездатності; понижений емоційний фон, емоційне огрубіння, пасивно-байдуже ставлення як до засуджених, так і до колег, у тому

числі підлеглих; зниження рівня інтелектуальної діяльності, її примітивізація; дратівливість і прояви агресивної поведінки, що нерідко втілюються у жорстоке, нелюдське й таке, що принижує гідність, поводження із засудженими.

Аналізуючи особливості профілактики девіантної поведінки серед співробітників правоохоронних органів, І. Б. Ковальова слушно зазначає, що при схильності до алкоголізації та наркоманії поведінка особи спрощується, примітивізується, зникають перспективні мотиви. Потреба в алкоголі чи наркотиках не лише змінює ієрархію мотивів, а й створює і актуалізує нові мотиви, внаслідок чого виникає ніби інша особистість, з якісно новими потребами і мотивами та новою їх організацією [7, с. 152–153].

Зловживання алкоголем та психоактивними речовинами є масовим негативним явищем, яке прямо чи опосередковано викликає численні порушення службової дисципліни, прав і свобод засуджених, підриває авторитет Державної кримінально-виконавчої служби України в очах спецконтингенту й суспільства та унеможливорює належне виконання службових обов'язків.

Хімічні адикції негативним чином відбиваються і на професійній кар'єрі працівників органів і установ виконання покарань, сприяючи їх професійній деформації і навіть деградації, часто стають причинами вчинення аморальних проступків та інших дисциплінарних, адміністративних і кримінальних правопорушень, а також суїцидальних вчинків.

Дорожньо-транспортні пригоди, що відбуваються з вини співробітників правоохоронних органів, які перебували за кермом у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння, викликають підвищений громадський резонанс і, як правило, широко висвітлюються у засобах масової інформації.

Слід зазначити, що проблема зловживання алкоголем (пияцтва та алко-

голізму) персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України невіддільна від загальної проблеми алкоголізації суспільства і багато в чому пов'язана із соціальною толерантністю до цього виду залежності. У багатьох верствах населення ставлення до феномену алкоголізації у переважній мірі нейтральне, якщо не схвальне.

Традиційна популярність алкоголю серед населення, у тому числі і серед персоналу правоохоронних органів і співробітників пенітенціарної системи, багато в чому пояснюється його широким спектром впливу на організм – збудливим, розслаблюючим, зігріваючим ефектами, що підвищують впевненість, розкутість тощо.

Невипадково фахівцями відзначається, що алкоголізація персоналу кримінально-виконавчої служби фактично є однією з компенсаторних реакцій на деформуючий вплив службової діяльності та регламентованого спілкування у пенітенціарній сфері [8, с. 10].

У той же час, починаючи з 90-х років минулого століття, у зв'язку з поширенням незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, загальним підвищенням толерантності до них суспільства, серед співробітників правоохоронних органів і, зокрема, персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України, почали поширюватися наркотичні адикції. Більш гостро ця проблема постала в останні роки, на тлі широкого розповсюдження і доступності сучасних синтетичних наркотиків.

Як і алкоголізація, наркотичні адикції вкрай негативно відображаються на фізичному та психічному здоров'ї представників Державної кримінально-виконавчої служби України, стані законності й службової дисципліни у пенітенціарній сфері.

Разом з тим, як зазначалося раніше, формування залежності не завжди пов'язано з вживанням алкоголю та наркотиків. При зайнятті

певними видами діяльності, які приносять безпосереднє задоволення і не передбачають вживання хімічних речовин, також може формуватися залежність. Мова йде про так звані нехімічні залежності (адикції), яких на цей час, за оцінками дослідників, нараховується більше двохсот форм [3, с. 18]. При цьому, механізми прояву нехімічної та хімічної залежностей є достатньо схожими: породжується нав'язливе прагнення, потреба, послаблюється контроль над певним видом діяльності, виникають труднощі, пов'язані з її припиненням. Діяльність, що викликана залежністю, продовжується, навіть якщо вона спричиняє істотну шкоду людині. Як і інші види залежності, нехімічні адикції слугують задоволенню різних потреб. Ступінь звикання і засоби позбавлення нехімічних адикцій можуть суттєво відрізнятися, виходячи з конкретного виду залежності [3, с. 18].

Серед поширених проявів нехімічних адикцій найбільш небезпечною видається патологічна схильність до азартних ігор – гемблінг (від англ. gamble – гра в азартні ігри, ризик) або лудоманія (від латинського ludus – гра) – тоталізатор, лотереї, ігрові автомати, казино, рідше – картярські ігри.

Ігрова залежність протягом останнього часу також стала актуальною проблемою серед співробітників правоохоронних органів, у тому числі представників персоналу органів пенітенціарної системи. Посилюючись, ця форма адиктивної поведінки призводить до суттєвих матеріальних проблем співробітника (в кінцевому випадку – до зубожіння), руйнування сімейних взаємовідносин й неможливості виконувати професійні обов'язки.

Матеріальні проблеми, які загострюються внаслідок ігрової адикції (нерідко – ще у більшій мірі, ніж при алкоголізмі та наркоманії), законно і штотухають особу до пошуку незаконних способів заробітку і вчи-

нення корупційних кримінальних правопорушень.

Слід зазначити, що співробітника з ігровою адикцією достатньо складно виявити (діагностувати), оскільки його поведінка, принаймні в робочий час, не буде відрізнятися на протязі тривалого часу – до тих пір, поки не виникнуть неминучі серйозні фінансові проблеми, які неможливо буде приховати від членів родини та колег.

Що стосується інших негативних форм адикції (кредитоманія, оніоманія (схильність до неконтрольованої трати грошей), релігійні адикції тощо), то їх прояви серед працівників пенітенціарної сфери, як уявляється, не мають виражених специфічних особливостей у порівнянні з іншими категоріями громадян.

Висновки. Дослідження ступеню виразності різних видів та форм адикцій серед співробітників Державної кримінально-виконавчої служби України свідчить, що вони більш схильні до в цілому соціально прийнятних або нейтральних чи порівняно небезпечних видів адиктивної поведінки – комп'ютерної або інтернет-залежності, гаджет-залежності, трудового лізму тощо.

Серед соціально небезпечних форм адиктивної поведінки поширені хімічні адикції – вживання алкоголю та інших психоактивних речовин – канабіноїдів, опіатів, психостимуляторів (кокаїну, амфетамінів та ін.), галюциногенів природного та синтетичного походження, а також зловживання снодійно-седативними препаратами тощо.

Хімічні адикції тягнуть низку негативних наслідків для працівників відповідних органів та їх оточення: погіршення фізичного стану, зниження працездатності; понижений емоційний фон, емоційне огрубіння, пасивно-байдуже ставлення як до засуджених, так і до колег, у тому числі підлеглих; зниження рівня інтелектуальної діяльності, її примітивізація; дратівливість і прояви агресив-

ної поведінки, що нерідко втілюється у жорстоке, нелюдське й таке, що принижує гідність, поводження із засудженими.

Викладене свідчить про необхідність розробки комплексу організаційних заходів з метою попередження проявів адиктивної поведінки співробітників Державної кримінально-виконавчої служби України, їх своєчасного виявлення і правильного діагностування, а також інструментарію впливу з метою корекції.

Статтю присвячено дослідженню сутності, ознак, механізму формування, основних проявів та наслідків адиктивної поведінки персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України. Встановлено, що з урахуванням особливих умов праці, персонал Державної кримінально-виконавчої служби України знаходиться під перманентним впливом різних стресогенних факторів, відчуває негативні емоції та нерідко перебуває у деструктивних психологічних станах, що може призвести до розвитку проявів адиктивної поведінки. Визначено, що формування адиктивної поведінки охоплює два етапи – переживання гострої зміни психічного стану на емоційному рівні та формування певної послідовності звернення до засобів адикції, що є спільним для різних форм такої поведінки. Встановлено, що серед представників органів і установ виконання покарань найрозповсюдженішими є соціально прийнятні або нейтральні чи порівняно небезпечні види адиктивної поведінки, зокрема комп'ютерна або інтернет-залежність, трудового лізму тощо. Серед більш соціально небезпечних форм адиктивної поведінки розповсюдженими є хімічні адикції (вживання алкоголю та інших психоактивних речовин – канабіноїдів, опіатів, психостимуляторів (кокаїну, амфетамінів

та ін.), галюциногенів природного та синтетичного походження, а також зловживання снодійно-седативними препаратами) та нехімічні залежності (адикції), яких на цей час, за оцінками дослідників, нараховується більше двохсот форм (патологічна схильність до азартних ігор – гемблінг; лудоманія – тоталізатор, лотереї, ігрові автомати, казино, рідше – картярські ігри). На основі проведеного дослідження наголошено на необхідності розробки комплексу організаційних заходів з метою попередження проявів адиктивної поведінки персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України, їх своєчасного виявлення і правильного діагностування, а також інструментарію впливу з метою корекції.

Ключові слова: адиктивна поведінка, девіантна поведінка, персонал Державної кримінально-виконавчої служби України, адиктивна поведінка персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України.

Serazhym I. Addictive behavior of the personnel of the State Criminal-Executive Service of Ukraine as a subject of criminological analysis

The article is devoted to the study of the essence, features, mechanism of formation, main manifestations and consequences of the addictive behavior of the personnel of the State Criminal-Executive Service of Ukraine. It was established that taking into account special working conditions, the personnel of the State Criminal-Executive Service of Ukraine is under the permanent influence of various stress factors, experiences negative emotions and is often in destructive psychological states, which can lead to the development of manifestations of addictive behavior. It was determined that the formation of the addictive behavior

covers two stages – experiencing of an acute change in the mental state at the emotional level and the formation of a certain sequence of appeals to the means of addiction, which is common for different forms of such behavior. It has been found that among the representatives of bodies and institutions of execution of punishments the most common are socially acceptable or neutral or comparatively dangerous types of addictive behavior, in particular computer or Internet addiction, workaholism, etc. Among the more socially dangerous forms of addictive behavior, chemical addictions (the use of alcohol and other psychoactive substances – cannabinoids, opiates, psychostimulants (cocaine, amphetamines, etc.), hallucinogens of natural and synthetic origin, as well as the abuse of hypnotic-sedative drugs) and non-chemical addictions (addictions), which at this time, according to researchers, there are currently more than two hundred forms (pathological tendency to gambling; ludomania – sweepstakes, lotteries, slot machines, casinos, less often – card games) are common. On the basis of the conducted research, the need to develop a set of organizational measures in order to prevent the manifestations of addictive behavior of the personnel of the State Criminal-Executive Service of Ukraine, their timely detection and correct diagnosis, as well as instruments of influence for the purpose of correction is emphasized.

Key words: addictive behavior, deviant behavior, personnel of the State Criminal-Executive Service of Ukraine, addictive behavior of personnel of the State Criminal-Executive Service of Ukraine.

Література

1. Пушкарь В. А. Психологія адиктивної поведінки : методичні рекомендації до курсу «Психологія адиктивної поведінки»

для студентів IV курсу спеціальності «Психологія». Чернігів : Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка, 2010. 84 с.

2. Калька Н. М. Соціально-психологічні детермінанти адиктивної поведінки курсантів і шляхи її профілактики. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2012. № 2 (2). С. 158–166.

3. Мишин А. А. Психология аддиктивного поведения : учебное пособие. ФКОУ ВО Кузбасский институт ФСИН России, 2018. 38 с.

4. Кікалішвілі М. В. Девіантна поведінка : поняття та ознаки. Вісник Академії адвокатури України. 2011. № 3 (22). С. 109–122.

5. Мазейна О. Н. Психологические особенности личности сотрудников уголовно-исполнительной системы, влияющие на формирование аддиктивного поведения. Теория и практика науч-

ных исследований : психология, педагогика, экономика и управление. 2020. № 3 (11). С. 65–70.

6. Чернышева Е. В., Сулова В. Р. Виды и формы аддиктивного поведения сотрудников правоохранительных органов. Психология и право. 2019. С. 15–38.

7. Ковальова І. Б., Посохова Я. С. Особливості профілактичної роботи девіантної поведінки в ОВС. Девіантна поведінка : соціологічний, психологічний та юридичний аспекти : матеріали науково-практичної конференції (м. Харків, 10 квітня 2015 р.). Харків : ХНУВС, 2015. С. 151–154.

8. Андрієнко О. В. Гендерні особливості деформації особистості співробітника Державної кримінально-виконавчої служби України. Профілактика професійної деформації персоналу установ виконання покарань : матеріали круглого столу : у 2-х ч. Біла Церква, 2011. Ч. 2. С. 6–12.

